

„Éljen Wekerle s a polgári házasság!” Propaganda és populáris kultúra a 19. század végén¹

DOMOKOS MARIANN

(néprajzkutató, jogász, tudományos főmunkatárs, BTK NTI)

"Long live Wekerle's civil marriage!" Propaganda and Popular Culture in the Late 19th Century

The paper presents the popular forms created in connection with the Hungarian institution of compulsory civil marriage (Act 31 of 1894). This rich and largely unexplored group of sources promoted the institution of civil marriage through various lyrical and narrative genres, not independently of liberal political propaganda.

Keywords: popular forms, popular culture, folklore, marriage law, political propaganda

A politika és a jog társadalomformáló ereje számottevő hatással van a folklór alakulására is. A szövegfolklorisztika számára régóta releváns kutatási irány a politikai események és a kiemelkedő történelmi személyiségek folklórban való tükröződésének vizsgálata. Ennek gazdag és minden bizonnyal legjobban kutatott tárházát az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc körül kibontakozott folklór nyújtja.² A szóbeliségből gyűjtött, történelmi-politikai tematikájú szöveganyag vizsgálatakor a folklorista kutatói érdeklődése elsősorban arra irányul, hogy milyen nyomot hagytak bizonyos társadalmi események a lírai és epikus szövegeken és milyen kép bontakozik ki az egyes nemzeti hősokról a folklórban, kevesebb figyelem fordul azonban e szöveg- és énekelt dalanyag keletkezésének feltárására.³ A jog és a politika által meghatározott befolyásolási szándékok különböző módokon nyerhetnek kifejeződést. A politikai ideológiák és a hivatalos jogrendszer részeként formalizált állami jogszabályok társadalmi érvényesüléséhez nélkülözhetetlen az ezek mögött álló elképzelések, döntések és személyek tömegekkel való megismertetése, népszerűsítése. A 19. század második felének gazdasági és művelődési folyamatai, a nyomtatott írásbeliség és az alfabetizáció térnyerése lehetővé tették a politikai üzenetközvetítés eszköztárában új, korábban ismeretlen csatornák megjelenését. A 19. századi populáris nyomtatványok, mint a tömegmédiá

¹ A tanulmány az NKFIH FK 132220 sz. projekt támogatásával készült.

² Az 1848-as folklórt a 100 éves évfordulóra meghirdetett országos gyűjtés keretében módszeresen tárták fel: Dégh 1952. A közelmúltban elkészült a magyar történelmi mondák katalógusa, mely a történelmi emlékezet e hagyománykörön kívüli darabjait is összegezi: Magyar 2018.

³ Kivételként kell említeni Mikos Éva és Landgraf Ildikó kutatásait, akik számos írásukban mutattak rá a nyomtatott sajtó, a kalendáriumok és a ponyvafüzetek közvetítő szerepére: pl. Mikos 2010; Landgraf 2017.

sajátos és hatékony közege kiválóan alkalmas volt a politikai marketing funkciójának betöltésére azért, hogy célcsoportjaihoz alakított módon tömegekhez volt képes közvetíteni különböző politikai üzeneteket.⁴ Az alábbi dolgozat célja elsősorban az, hogy ráirányítsa a figyelmet a 19. század végi állami propaganda egy sajátos eszközére, a jogi felvilágosítást és politikai mondanivalót tartalmazó, a szóbeliség és az írásbeliség határán lévő populáris nyomtatványok halmazára, amelyekkel a társadalom nagy tömegeit, köztük a kulturális termékekkel legkevésbé ellátott rétegeket kívánták elérni és befolyásolni. E populáris kiadványokat a politikai kommunikáció részeként értelmezve, egyetlen jogszabály, az 1894. évi 31. házassági törvény kapcsán azt szeretném bemutatni, hogy milyen szerepet játszott bizonyos folklór- és köz-költészeti alkotások létrejöttében, terjedésében és fennmaradásában az állami jog és a politika a 19. század végén, illetve, hogy a populáris nyomtatványok miként járulhattak hozzá a tömegek jogismeretéhez és a társadalmi jogtudat formálódásához.

Az 1894. évi 31. törvénycikk a házassági jogról

Az emberi élet egyik legjelesebb fordulója a házasságkötés, szokásrendszerének alakulásában a gazdasági tényezők mellett a jogi (úgy a hivatalos, mint a szokásjogi) szempontok meghatározó szerepet játszanak. A néprajzi érdeklődés mindenekelőtt a lakodalom szokáskörének és költészetének dokumentálására és menetének rekonstruálására irányult a 19. század első harmadától kezdve.⁵ A házasságkötések azonban a mindenkori hatalmi szabályrendszerek kereti között zajlanak, melyek alapvetően meghatározzák a szertartások főbb elemeit és eseménysorát. Közismert, hogy a házassági jogot sokáig kizárólagosan az egyházi törvények szabályozták, ennek megtörésére a 18. század végétől, II. József házassági pátenstől kezdve tudatos állami törekvések irányultak.⁶ A házassági jog kérdése az egyházak egymás közötti, valamint az egyházak államhoz fűződő viszonyának problematikájával van szoros összefüggésben. A házassági jog megreformálását célzó állami törekvések egyik fő motivációja az eltérő felekezetekhez tartozó vegyes párok jogi helyzetének rendezése volt. A bevett vallások egyenjogúsítására és viszonyosságára vonatkozó, 1848-tól formálódó törvények és rendeletek azonban nem oldották fel a házassági jog és az anyakönyvezés terén fellépő konfliktusokat, végeredményben pedig oda vezettek, hogy lehetetlenné vált az egyházi házassági jogrend fennmaradása. A házasságkötésre vonatkozó állami

⁴ A populáris nyomtatvány (populäre Lesestoffe) összefoglaló elnevezése az újkorban megjelenő, nagyközönségnek szánt, olcsó és tömeges terjesztésű nyomdatermékek csoportjának. Schenda 1988. A tömegmédiá és a folklór kapcsolatáról lásd Dégh 1994.

⁵ A lakodalmi szokásleírásokon kívül más témákat és kontextusokat is igyekeznek felvilágotlani az újabb kutatások: Novák–Ujváry 1983; Györgyi 2001; Balatonyi 2017.

⁶ A házasság megkötésére vonatkozó jogrendszerekről ír Nagy J. 2001.

szabályozás mérföldköve az 1894. évi 31. törvény megalkotása volt, melyet hosszú előmunkálatok után az egyházpolitikai reformok keretében, a jogegyenlőség és a vallásszabadság jegyében fogadott el az országgyűlés, Wekerle Sándor első miniszterelnöksége idején. A törvény létrehozásának kiindulópontja az volt, hogy a felekezeti házasságjogok elvi álláspontjainak összeegyeztethetlensége veszélyezteti a házasság intézményét, amelynek biztonságához fűződő közérdek teszi szükségessé a házasságkötés és az anyakönyvezés feletti egységes, központi kontroll bevezetését. A jogszabály célja tehát a felekezeti jogok különbözőségéből fakadó jogbizonytalanságok kiküszöbölése az állam és az egyház cselekvési körének szétválasztásán keresztül. Az 1894. december 9-én szentesített házassági törvény a házasságot polgári szerződésnek értelmezte, mely vallási és nemzetiségi megkülönböztetés nélkül a mindenkire nézve kötelező polgári házasság alapelveire épült. A házasság intézményének ellenőrzése innentől kezdve állami hatáskörbe tartozott, a törvénnyel létrejött a házasságkötés polgári formája, mely mind a társadalom, mind az állami közigazgatás számára újdonságot jelentett.⁷ 1895. október 1-jén lépett életbe a házassági törvény és még aznap meg is kötötték az első polgári házasság Budapesten. A lapok részletesen beszámoltak Krishaber Károly Joachim 31 éves gyárigazgató és Mezei Mór országgyűlési képviselő 24 éves lánya, Anna esküvőjéről.⁸ A mindössze 10 perces polgári házasságkötés végén az anyakönyvvezető figyelmeztette az ifjú párt vallási kötelezettségükre, akik ennek eleget téve az állami szertartást követően a Dohány utcai zsinagógába mentek és a rabbival is megáldatták frigyüket. Az új rendelkezésekkel azonban nemcsak a budapesti értelmiségnek, hanem mindenkinek meg kellett ismerkednie, a kormány számára pedig kihívást jelentett a társadalom nagy részének tájékoztatlansága és ellenállása a polgári házasság szabályozásának lényegét illetően. A populáris írásbeliség olcsó és nagy számban terjesztett nyomtatványaiiban a politikai kommunikáció hatékony eszközre talált, amely a polgári házasság eszméjéről való felvilágosításnak – már a törvény elfogadását megelőzően is – fontos csatornája lett.

Helyi és országos terjesztésű populáris nyomtatványok a polgári házasságról. Szórakoztatás, ismeretterjesztés, propaganda

A polgári házasságról a 19. század második felében számos ismeretterjesztő és különböző műfajokat képviselő politikai propagandakiadvány látott napvilágot, melyek egy része kimondottan a tömegek befolyásolására íródott. A jogi ismeretterjesztés népszerű formájában különféle, változatos műfajokat képviselő populáris olvasmányokon keresztül ment végbe, a köznép

⁷ A polgári házasság intézményének hazai megvalósulásáról, valamint a jognak a házasságok szabályozásában betöltött gyakorlati szerepéről lásd pl. Grosschmid 1908; Rác 1972; Herger 2010 (a házassági törvényről a 238–246. oldalakon esik szó); Nagy S. 2018.

⁸ N. N. 1895a, 1895b.

számára íródott dalok, mesék és vőfényszövegek mellett a polgári házasság intézményére reflektáló, egyszerű stílusban fogalmazott magyarázatokat is találunk. Nagy Lajos konyári (Bihar m.) református lelkész például egy olyan felvilágosító füzetet készített 1875-ben, amelyben kifejezetten a „nép” számára kívánta elmagyarázni a bevezetni tervezett intézmény lényegét.⁹ A házassági törvény közel két évtizeddel későbbi elfogadása a népoktató füzet átdolgozására és újbóli kiadására is alkalmat nyújtott. *A polgári házasság ismertetése az értelmes magyar nép számára* címen 1894-ben kiadott nyomtatvány előszava még a törvény szentesítése előtt kelt. A 15 oldalas ponyvafüzet a lelkész és egy földműves közötti párbeszéd formájában nyújt felvilágosítást és magyarázatot az idő közben életbe lépett törvény elvi és gyakorlati kérdéseiről. A kötelező polgári házasság bevezetése a vőfélyszövegeket, rigmusokat, verseket és beszédeket tartalmazó ponyvakiadványok szöveganyagán is nyomot hagyott. A hagyományos paraszti kultúrában a házasságkötés és a lakodalom alkalmával fontos tisztséget töltöttek be a vőfélyek és a násznagyok, akik amellet, hogy ceremónia- és tálalómesterekként irányították az ünnepség menetét és mulattatták a násznépet, a rend fenntartásáért is felelőséggel tartoztak.¹⁰ Az ismert református néptanító, Flóris Benő Tatán jelentette meg ponyvanyomtatványát *Az 1895. évi október hó 1-én életbe léptetett polgári házasság kívánata szerint mondandó Násznagyi és Vőfényi beszédek és versek* címen.¹¹ Ennek a 32 oldalas, táncszavakkal is kiegészített nyomtatványnak a részletes elemzésére ehelyütt nincs mód, azonban a szöveggönyv egy új elemről mindenképpen érdemes szót ejteni. A szerző a lakodalom tradicionális szokásrendjét leképező vőfély- és násznagyszövegek közé beillesztett egy tanítást, amely iránymutatásul szolgált a korábban nem létezett, ám a házassági törvény életbe lépésével lehetséges konfliktus rendezésére. E beszéd azt a szituációt volt hivatott kezelni, ha a násznépből valaki nyilvánosan felszólalna a kötelező polgári házasság intézménye ellen. A mintaszöveg tanulsága szerint a násznagy erre válaszul a felszólaló és a násznép megnyugtására, valamint a törvény presztízsének megerősítésére törekedve tanításában arról kell, hogy biztosítsa a jelenlévőket, hogy az új intézmény nem áll ellentétben a nép erkölcsi érzületével.¹² Az említett ponyvakiadványok távolról sem egyedülálló példái a társadalmilag és kulturálisan alávett rétegek körében való jogi ismeret-közvetítésnek és politikai befolyásolásnak, az állami ideológia ilyesfajta terjesztésére számos, jórészt még feltáratlan forrás áll rendelkezésre. Amellet szeretnék érvelni, hogy a korszakban a helyi és országos

⁹ „Írásra az indított, hogy az országgyűlésen akkor már szóban forgott polgári házasságra nézve mindenfelé nagy tájékozatlanságot tapasztaltam a jó magyar nép körében s azt akartam eloszlatni.” Nagy L. 1894: 3.

¹⁰ A 19. századi nyomtatott és kéziratos vőfélyszövegekről összefoglalóan: Tóth 2015.

¹¹ Flóris 1895.

¹² A szöveggönyv a násznagy beszédén kívül tartalmazza az elképzelt vendég versbe szedett nyilvános felszólalását is. Flóris 1895: 14–17.

terjesztésű ponyvafüzetek a jogi felvilágosítás, illetve a politikai propaganda hatékony eszközeiként működhetnek, melyeket szerzőik-szerkesztőik formailag és tartalmilag a befolyásolni kívánt célcsoport műfaji-esztétikai elvárásaihoz igazítottak. Ennek igazolására az alábbiakban néhány, különböző műfajú populáris kiadványt részletesebben is szeretnék bemutatni.¹³

Vikár Béla és Nagy Károly verses meséi a polgári házasságról

Vikár Béla gazdag életművének érdekes fejezete ponyvaszerzőként kifejtett munkássága. A folklorisztika a népköltésűgyűjtő, az irodalom a műfordító Vikárt értékeli elsősorban, mely szerepkörök vitathatatlanul nagy jelentősége elhomályosította a páratlanul tehetséges szerző egyéb, például a populáris kultúra irányaiba szerteágazó működését. Vikár leginkább a *Kalevala* fordítójaként, illetve a modern néprajzi adatrögzítés úttörőjeként, mint a gyorsírást és a fonográft az elsők között alkalmazó folklórűgyűjtő vonult be a köztudatba.¹⁴ Kevésbé ismert, hogy a Magyar Néprajzi Társaság titkári posztját is betöltő Vikár az 1890-es években a kormány megbízásából, olykor *legifjabb Tatár Péter* álnéven, terjedelmes propagandaverseket is készített. E nyomtatványok olyan aktuális társadalmi problémákat tematizáltak szórakoztató formában, mint például a kolerajárvány, a valutareform vagy éppen a polgári házasság és ponyvafüzetekként, állami támogatással sokezer példányszámban jelentek meg. Vikár a gyorsírást magas szinten művelte, éppen ez a képessége vitte a Parlamenti Gyorsíró Irodához, amelynek munkatársa majd vezetője lett, és ahol alkalma nyílt megismerkedni kora elitpolitikai köreivel. A belügyminiszter, Hieronymi Károly felkérésére készített Vikár 1892-ben az éppen tomboló kolera ellen az egészségűgyi felvilágosítás és a járvány elleni védekezés jegyében egy verses mesét,¹⁵ a pénzügyminiszter, majd miniszterelnök Wekerle Sándor megbízására az aranyalapú valuta, a korona bevezetésekor írt a nép számára egy pénzügyi felvilágosító és az új pénzket bemutató, illusztrált verses történetet, majd Bánffy Dezső miniszterelnök is rendelt tőle egy, a monarchia és a király népszerűsítését szolgáló költeményt.¹⁶ Vikár Béla tehát a kormány tudatos népművelő/kultuszképző propaganda-tevékenységének keretében, direkt politikai felkérésére készítette

¹³ Itt jegyzem meg, hogy az újonnan bevezetett házassági intézmény mellett állást foglaló szerzőkön kívül az ellentétes oldal képviselői is igyekeztek kihasználni a populáris nyomtatványok társadalomformáló erejét, lásd például Kibédi Domokos Ferenc többször kiadott nyolc oldalas gúnyos hangvételű versezetét. Kibédi Domokos 1895, 1899.

¹⁴ Vikárnak nem csupán az életműve áttekinthetetlenül gazdag, de a róla szóló szakirodalom is bőséges. A Terbócs Attila által összeállított bibliográfia Vikár művei mellett a rá vonatkozó, az 1990-es évek végéig keletkezett közel négyszáz közleményt is adatom: Terbócs 1999. Vikár folklorisztika-módszertani újításairól újabban Landgraf Ildikó közölt összegzést: Landgraf 2020.

¹⁵ [Vikár Béla] Legifj. Tatár Péter [1892]. Vikár populáris nyomtatványairól általában és az egészségűgyi népoktató ponyvájáról részletesen lásd Domokos 2021a, 2021b.

¹⁶ Vikár [1893?]; [1898]

a 19. század utolsó évtizedében e ponyvára került felvilágosító költeményeit.¹⁷ A korabeli sajtóértesülések szerint Legifjabb Tatár Péter néven jelent meg a *Polgári házasság, vagy Jézus mint feleségszerző* című ponyva 1894 tavaszán, hónapokkal a házassági törvény elfogadása előtt.¹⁸ A lapok a ponyva tartalmi ismertetésén túl részleteket közöltek a szövegből, amit érdemesnek tartok hosszabban idézni, tekintettel arra, hogy a Legifjabb Tatár Péter néven közzétett, a házassági törvényt népszerűsítő, vegyes párokról szóló verses mesét tartalmazó kiadványból az általam ismert főbb közgyűjteményekben nem maradt fenn hozzáférhető példány:

„(Legifjabb Tatár Péter) új könyvvel jelent meg a ponyván. »Polgári házasság, vagy Jézus mint feleségszerző« a címe az »igen mulatságos történetnek«, amely a magyar nép számára van írva. Jézus szerepel benne az elmaradhatatlan Szent Péterrel, a mint lejön a földre s a vén férj fiatal feleségét ahhoz a fiatal emberhez viszi, a kinek vén felesége van, helyreállítva az egyensúlyt. De persze félig-meddig hiába, mert a párok vegyesek és így nincs pap aki összeadja őket. Várniok kell tehát a polgári házasságra. A füzetből ezt a papramorgós részt adjuk:

*Jézus meg Szent Pétert szólítja viszontag:
Gyerünk haza! Ott fõnn már egy sereg lélek
Zörgeti a kaput. Péter mondja: Félek,
Nincs ott egyéb, csak pap! De hiszen majd pakol!
Megmutatom nekik, merre van a pokol!
Pirongatja Jézus: Ne légy oly goromba!
Szól Péter: Nem voltam apostol koromba';
De mióta őrzöm kapuját az égnek,
Sokszor a méregtõl majd hogy el nem égek.
Minap is, hogy újra teli lett a pokol
S Mihály vagy húsz papot ide parancsnokol:
Volt-e békén tõlük az ég minden szüze?!
Egy regiment huszár kellett, hogy elúzze.
Ily beszédek közt a Hadak utján menve,
Jézus meg Szent Péter fölértek a mennybe,
Pétert a sok lélek már epedve várja,
Kaput nyit az öreg, csikorog a zárja,
Elõbb Jézus megy be, azután a lelkek,
Sorba veszi Péter, kérdezi, felelnek.
Volt azok közt minden: keresztény meg pogány,
Magyar, német, zsidó, török, görög, cigány,*

¹⁷ A ponyvák keletkezési körülményeirõl lásd Vikár visszaemlékezését: (r. m.) 1931: 282.

¹⁸ Szinnyei József bibliográfiai-biográfiai adattára e ponyvakiadvány szerzõjeként Vikár Bélát jelöli meg. Szinnyei 1914: 1218.

*Urak és urfiak, nemes csizmadiák,
Ezerféle szerzet, katona meg diák,
Asszonyok, leányok, tanító barátok:
De papot Szent Péter egy szemet se látott!
Csukja be a kaput, mondja: Szép napom van,
Ma nyugodtan alszom a paradicsomban.”¹⁹*

Vikár Béla ponyvakiadványai szerves részét képezték kora politikai kommunikációjának. Ezek az államilag támogatott, országos terjesztésű költeményei a potenciális olvasóközönség ízléséhez igyekeztek igazodni, ennek jele az, hogy költeményeiben a népi elbeszélő műfajok stílusjegyeit is igyekezett felhasználni és kreatívan alkalmazni. A kolerajárvány elleni küzdelmet segítő kiadványában a praktikus ismereteket egy népszerű vándoranekdota elmesélésével vezeti be²⁰, a valutareformot tematizáló verse a tündérmesék világát idézi²¹ a sajtóbeszámolóok szerint a polgári házasságról szóló, a földön járó Krisztust és Szent Pétert megjelenítő kiadványa pedig a legendamesékből ismert szereplőket és szituációt használja fel a polgári házasság népszerűsítésére. Ugyanez a legendamesei alaphelyzet más, helyi terjesztésű ponyvakiadványokban is visszaköszön. Az alföldi Gyikó nyomdában több, a házassági törvényre reflektáló ponyvafüzet is megjelent a 19. század utolsó évtizedében. Az ismert mezőtúri ponyvaszerző- és kiadó Nagy Károly neve alatt 1895-ben legalább két olyan nyomtatvány (egy verses elbeszélés és egy dalgyűjtemény) látott napvilágot, amelyek kimondottan a polgári házasság népszerűsítését célozták.²² A *polgári házasság megszentítése* címen megjelent verses elbeszélés Vikár ponyvájához hasonlóan a prózafolklór hagyományból ismert narratívára épít, ugyanis a történet szerint Krisztus és Szent Péter a földön járva az új törvény bevezetése miatt az egyensúlyából kibillent társadalmi rendet igyekeznek visszaállítani.²³ A költeményben Jézus Szent Péternek magyarázza el a házassági törvény lényegét és ismerteti részletesen a keletkezésének történetét. Az 1894. évi 31. törvényt e ponyvaszöveg égi

¹⁹ *Pesti Hírlap* 1894. ápr. 16. 16:106. 4. Ugyanezt a közlemény vette át: *Székely Nemzet* 1894. ápr. 18. 12:58. [4.]

²⁰ Erről részletesen Domokos 2021b.

²¹ A verses mese szerint Valuta királykisasszonyt a Deficit sárkány karmaiból a hős Wekerle Sándor szabadítja ki.

²² Nagy K. 1895a, b.

²³ Nagy K. 1895b Az illusztrált (talán Wekerlét ábrázoló) címlapon közölt vers a ponyva kiadásának érdekes kontextusát villantja meg, ugyanis arról szól, hogy a szomszéd falu papja hazudik: azt híreszteli a hívek körében, hogy a polgári házasság csak egy-két évre szól, lényegét tekintve pedig Isten ellenére való. A szerző alapállását a címlapversben is megfogalmazta: „[...] Polgári házasság lesz, de ám Istennek tetsző, / Ott se adnak össze, csak halálos holtig, / A ki más híresztel, hazudik vagy botlik”. A címlapon közölt vers és a ponyva teljes szövegének tanulsága szerint a kiadvány ennek a feltehetőleg valóban komoly társadalmi konfliktusokat okozó feltevésnek a cáfolata.

eredetűnek, egyenesen Isten akarataként tünteti fel, erre vonatkozik az elbeszélő költemény címe is.²⁴ A házassági törvény legitimitását a ponyvaszöveg szerzője tehát elsősorban a szakrális utalással véli biztosíthatónak, ami meglehetősen sajátos elgondolás tekintettel arra, hogy az egyházreform keretében megalkotott jogszabály az állam és az egyház szétválasztásán alapult. Másrészt a szerző a polgári házasság társadalmi elismertetéséhez érvként a Kossuth-kultuszt is felhasználta, ugyanis a törvény keletkezését közvetlenül a néphagyományban elevenen élő 48-as eszmékhez és Kossuth Lajos alakjához kapcsolta.²⁵ Az antiklerikális olvasmány szerzője az első körben a főrendiházban megbukott törvényt létrejöttének folyamatában, a modernitás vívmányaként mutatta be:

*„Ujra szavaztak most a főrendiházban
És győzött Wekerle. Papok vannak lázban!
Futkosnak, szaladnak, no de már hiába
A kor szellemének nem állhat utjába
Senki, bár üres nem lesz ezért a papzsák,
Van elég, a miből bőven tele hordják.
Öröm mámorában uszik Magyarország,
Éljen Wekerle s a polgári házasság!
Tisztelendő urék ne haragudjanak:
Politika helyett – csak imádkozzanak!”²⁶*

A Wekerle-nóták eredete és folklorizmusa

A politikatudomány a modern politikai marketing eszközei között a vizuális és verbális lehetőségek mellett a rádió, a televízió, legújabban pedig az internet által közvetített tartalmak auditív erejével is számol. A zene politikai propaganda céljaira való kisajátítása azonban nem új jelenség, elég ha csak a folklórból ismert politikai dalok, katonadalok és kortesnóták gazdag műfajcsoportjaira gondolunk. A polgári házasságról szóló, a tömegek ideológiai befolyásolását célzó alkotások közül ki kell emelni a *Wekerle-nóták* címen ismertté vált népies műdalokat, melyek a 19. század végén igazi slágerek voltak, leghíresebb darabja pedig még 20. század második felében is elevenen élt az emlékezetben. Az 1894. évi házassági törvény a köztudatban kiváltképp a miniszterelnök, Wekerle Sándor nevével forrott össze, kultuszához minden bizonnyal a polgári házasság bevezetése idején keletkezett Wekerle-dalok

²⁴ „És hogy a világ is törvényemet félje: / Elküldöm lelkem a magyarok lelkére, / Hogy szívnek jussát törvénybe iktassák, / S egy legyen a törvény és egy az igazság! / Azt akarom: tegye izibe a kormány, / hogy minden házasság történjen egyformán [...]” Nagy K. 1895b: [2.]

²⁵ „Azt izente Kossuth: – arany minden szava – / Polgári házasság a hazának java, / Negyvenyolc fájának viruló szép ága, / Minden hú magyarnak régi kívánsága.” Nagy K. 1895b: [3.]

²⁶ Nagy K. 1895b: [8.]

is hozzájárultak. Tárkány Szücs Ernő a magyar jogi népszokásokról írott monográfiájában hangsúlyozta, hogy a kötelező egyházi házasság megszüntetése közelről érintette a lakosság szegényebb rétegeit. Az először 1981-ben megjelent művében az 1894. évi házassági törvény kapcsán említi, hogy „a folklórban máig is fennmaradt dalok azt bizonyítják, hogy egyet is értettek a törvénnyel.”²⁷ Annak ellenére, hogy Tárkány Szücsnek a jogszabály megítélésére vonatkozó érvelése nem tűnik bizonyítottnak, ráirányította a figyelmet a jogszabály korabeli populáris recepciójára. Valóban léteztek ugyanis a 19. század végén keletkezett, a házassági törvényre reflektáló közköltészeti létmódú dalok, melyek folklorizálódott változatai még évtizedekkel később is közszájon forogtak.²⁸ Ezeknek a már létrejöttükben a populáris recepcióra számító alkotásoknak egy jól meghatározható csoportját alkotják a korban általánosan ismert ún. Wekerle-nóták, melyek az akkori tömegkultúra szerves részét képezték. A házassági jog megreformálására vonatkozó törvényjavaslatot 1893 augusztusában öntötték végleges formába, decemberben terjesztette a képviselőház elé az igazságügyminiszter, ezután kezdődött a részletes tárgyalása. Első körben azonban a javaslat a főrendiházban megbukott, a bukás pedig kormányválságot idézett elő. Ennek következtében Wekerle lemondott, de rövidesen ismét kinevezte az uralkodó a Wekerle-kormányt és végül 1894. június 21-i ülésen már elfogadták az ismételten beterjesztett javaslatot.²⁹ Ebben a politikai szituációban robbantak be a köztudatba a híres szegedi cigányprímás és nótaszerző Dankó Pista kultuszeremtő dalai. A fővárosi és a vidéki lapok beszámolója szerint 1894 júniusában jelent meg Dankó neve alatt *Wekerle nóták. 4 eredeti magyar dal* címen egy kottás dalgyűjtemény.³⁰ Az 1 forintért árult kottás nyomtatvány ma már nehezen fellelhető, egyetlen fővárosi könyvtár sem őrizz példányt belőle. A Pécssett, Valentin Károly zeneműkereskedő kiadásában megjelent kottafüzetet Wekerle Sándor miniszterelnök arcképe díszíti, akinek a kiadványt „*mély hódolattal*” ajánlotta a zeneszerző. Az ötlapos kottafüzet énekhangra alkalmazott, zongorakísérettel ellátott dalai a következő címekkel ellátva szerepelnek: 1. *Visszajött a fecskemadár...* 2. *Megmondta régen Wekerle...* 3. *Melyik szebb a rózsavagy lilium?* 4. *Fehér rózsá, piros rózsá...*³¹

²⁷ Tárkány Szücs 2003: 252.

²⁸ Tárkány Szücs műveiben maga is több ilyen dalra utalt, legkorábban a Mártély népi jogéletéről szóló munkájában idézi az általa az 1940-es években gyűjtött nótát: „*Wekerle Sándor azt mondta, minek a pap a templomba, levendulában, hosszú ruhában, úgy megy a pap a templomba!*” Tárkány Szücs 1944: 61.

²⁹ Rácz 1972: 36.

³⁰ *Fővárosi Lapok* 1894. június 22. 31:171. 1474; *Pesti Hírlap* 1894. június 23. 16:174. 6.

³¹ Dankó [1894]. A kottafüzet két fennmaradt példányát Dankó szülőföldjén, a szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár őrzi, jelzetei: ZE 671 és ZE 2365.

1. kép: Wekerle nóták. 4 eredeti magyar dal. Zenéjét szerző Dankó Pista.

Pécs: Valentin Károly [1894].

(Forrás: Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár, Szeged, jelzete: ZE 2365, címlap)

A dalok terjesztésében a fővárosi és a vidéki sajtó is fontos szerepet játszott, ugyanis a liberális oldal hívei nem csupán tudósítottak az akkor már népszerű zeneszerző újonnan megjelenő dalairól, de mutatványokat is közöltek a dalok szövegéből és kottájából.³² Az első két, a polgári házasságra szövetszerűen is utaló dal szövege (*Visszajött a fecskemadár...*, *Megmondta régen Wekerle*) több lapban is megjelent:

„Wekerle nóták.
(Eredeti magyar dalok.)

*I. Visszajött a fecskemadár,
Visszajött már keletről;
Leszakadt a nehéz bánat,
A búbánat szivemről.*

³² Dankó kéziratából közölte a kottájával együtt a dalt *A Hét* című politikai és irodalmi szemle, a kiadott változattal nem teljesen azonos szöveggel. (*A Hét* 1894. június 17. 5:24. 380.)

*Szabad szellő megtisztítja az eget -
Nem kell most már titkolni a szerelmet;
Édes csókod, megédesül tőle szám;
Megesket a szolgabíró violám.*

*Szenvedtem már sírtam is már,
Kedves rózsám eleget,
Hogy titkolni, eltitkolni,
Kellett e nagy szerelmet;
Fájt a szívem, el-elszorult hiába -
Nem mehettünk együtt Isten házába.
Nem sírok már, nem könnyezik a szemem,
Megesket a szolgabíró kedvesem.*

II. Megmondta régen Wekerle

*Se bánat se bú nem ver le.
Zsidó lány szívem,
Szeretsz e híven?
Ha szeretsz híven, igazán,
Mint gerle madár,
Ki párjához száll,
Szállj te is hozzám violám.*

*Wekerle hozta törvénybe:
Ne essünk rózsám örvénybe.
Apád megbékül
S rabbinus nélkül
Lehetsz a párom, kedvesem,
Anyád se bánja,
Hogyha a lánya,
Pap nélkül lesz a hitvesem.”³³*

Dankó dalait széles körben énekelték, a korabeli sajtóbeszámolók és a 20. századi folklórgyűjtések tanulsága szerint a Wekerle-nóták közül a 2. számú, *Megmondta régen Wekerle...* kezdetű dal vált a legismertebbé.³⁴

³³ *Kecskeméti Lapok* 1894. július 1. 27:26. [1.] Mutatványt közölt még: *Fővárosi Lapok* 1894. június 22. 31:171. 1474; *Székelly Nemzet* 1894. június 25. 12:94. [3.]. Az eredeti kottafüzetben kiadott dalszövegekhez képest e közlemények csak minimális helyesírási eltéréseket mutatnak.

³⁴ Tárkány Szücs Ernő úgy tudta, hogy még az 1960-as években is országszerte ismertek voltak a Wekerle-rigmusok (Tárkány Szücs 2003: 252.). Wekerléről és a polgári házasságról szóló dalok számos variánsban maradtak fenn. Nemcsik Pál az Ózd-vidéki munkásság zenei

2. Megmondta régen Wekerle...

(Kamó.)

Enyelegve. Dankó Pista.

Ének.

Meg-mond - ta ré - gen We - ker - le Se bá - nat
 se bú nem ver le. Zsi - dó lány szi - vem Sze - retsz e
 hi - ven Ha sze - retsz hi - ven i - ga - zán Mint ger - le ma - dár
 Ki pár - ja - hoz száll Szálj te is hoz - zám xi - o - lam.

Wekerle hozta törvénybe
 Ne esünk rózsám örvénybe.
 Apád megbékül,
 S rabbinus nélkül
 Lehetsz a párom kedvesem;
 Anyád se bánja
 Hogyha a lánya
 Pap nélkül lesz a hitvesem.

V. K. F. 21.

© 2010 Képzőművészeti Alap, Budapest

2. kép Kamó [Kemechey Jenő] – Dankó Pista: Megmondta régen Wekerle...

In: Wekerle nóták. 4 eredeti magyar dal. Pécs: Valentin Károly [1894].

(Forrás: Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár, Szeged, jelzete: ZE 2365, 3. oldal)

A Wekerle-nóták keletkezési körülményeire nézve több anekdota is fennmaradt, az egyiket Gárdonyi József, Gárdonyi Géza fia örökítette meg. Gárdonyiról tudjuk, hogy Dankó Pista jó barátjaként számos nótájának

életéről készített áttekintésben említi, hogy az 1890-es években a munkásságot élénken foglalkoztatta a polgári anyakönyvezés törvénybe iktatása. A borsodnádasdi lemezgyár munkásaitól az 1960-as években e témára született, már dallam nélkül gyűjtött szövegekben az említett Dankó-nóta köszön vissza: „Örvendezhet a világ, / Mert van polgári házasság. / Fialatok és vének / Bátran férjhez mehetnek. Apám kibékül rabbinus nélkül / Anyám se bánja, ha az ő lánya / Házasságra lép hit nélkül.” Az adatközlők emlékezetében ekkor már csak töredékesen éltek a Wekerle-nóták, egyikük szerint „Az egri ménés mind szürke...” dallamára énekelték a következő, szintén Dankó-nótájából folklorizálódott szöveget: „Wekerle hozta törvénybe, / Ne esünk rózsám kétségbe, / Zsidó a lelkem, szeressél engem, / Se bú, se bánat nem ver le”. Nemcsik 1975: 69–70. A palóc lakodalom kapcsán Bakó Ferenc említi, hogy Sirokon 1954-ben még emlékeztek a „Vekelle hozta törvénybe...”-kezdetű nótára. Az adatközlő úgy tudta, hogy a polgári házasságot a Vekelle nevű siroki jegyző vezette be. Bakó 1987: 126–127.

létrejöttében működött közre társszerzőként, fia Dankóról szóló életrajzi regényének egyik elbeszélése szerint azonban e nóták szövegét maga Dankó szerezte. Az itt közölt anekdota szerint Gárdonyi Géza közvetítő szerepet játszott a dalok megjelentetésében. Gárdonyi József visszaemlékezése szerint 1896. június 16-án tekintette meg a kormány Feszty Árpád *Magyarok bejövele* c. körképét, elbeszélése ehhez az eseményhez köti azt a történetet, amikor Gárdonyi beajánlotta Wekerlének Dankó nótáit és kieszközölte „*Vértessy miniszteri tanácsosnál*” a megjelenésre vonatkozó írásbeli engedélyt.³⁵ Hogy mennyi az anekdota igazságtartalma, nem tudjuk, a datálásban bizonyosan téved a szerző, hiszen már két évvel korábban megjelentek e népies műdalok nyomtatásban is. A nóta keletkezési körülményeit ismertető másik anekdota a dalok kiadásával egyidejűleg jelent meg egy vidéki lapban. Eszerint Dankó maga vitte fel csikóbőrbe kötött dalainak tiszteletpéldányát a miniszterelnöknek: „*Dankó Pista, a legzseniálisabb cigányprímás, kiből egyre másra ömlik a sok jó magyar nóta, legutóbb megint négy pompás dalt szerzett. Az új nóták Wekerle népszerűségének ideje alatt termettek, s ezért Dankó Pista elhatározta, hogy dalait dr. Wekerle Sándornak ajánlja. Föl is ment Budapestre és szorongva vitte hozzá a csikóbőrbe kötött, rendkívül szép díszpéldányt. Az előszobában aztán az a kitüntetés érte a cigányt, hogy Wekerle maga jött ki érte és vezette be. A miniszterelnök szívesen elfogadta az ajánlást, Dankó Pista pedig a fogadtatás után sugárzó arccal mondta a titkárnak: Nagyon derék ember a kegyelmes úr, bizony isten könnyebb vele beszélni, mint nálunk egynémelyik szorgabíróval.*”³⁶ A dalok keletkezése a valóságban feltehetőleg jóval kevésbé lehetett romantikus. Bármennyire is népszerűek voltak Dankó nótái, életét nyomor kísérte, márpedig Vikár Béla idézett visszaemlékezéséből tudjuk, hogy az állam bőkezűen fizető megrendelője volt akkoriban a propaganda célú alkotásoknak.³⁷ Feltehetjük, hogy a *Wekerle nótákat* Dankó sem véletlenül ajánlotta „*mély hódolattal*” a miniszterelnöknek. A fent említett anekdoták egyaránt részei a Dankó Pistát és a Wekerle Sándort övező kultusznak, ugyanakkor nem említik a *Wekerle nóták* cím alatt megjelent dalok szövegeinek tényleges szerzőit, noha nevük a kottafüzeten is szerepel. Dankó Pista életében sok száz dalt szerzett, nótái szövegének kisebb részét maga, többségét mások szerezték. Dankó dalainak kiadott jegyzékében hatvannál is több dalszerző neve szerepel, köztük találjuk a *Wekerle nóták* szövegeinek három

³⁵ Gárdonyi 1938: 127–129, ugyanitt közli a *Megmondta régen Wekerle* c. dal szövegének egy variánsát.

³⁶ *Mohács és Vidéke* 1894. július 1. 13:27. [3.] A dal eredetére vonatkozó folklóradat a 20. századból is ismert, mely az első badacsonytördemici polgári házasságkötéshez kapcsolódik. A lokális emlékezetből az 1960-as években jegyezték le, hogy az 1895-ben tartott lakodalombanegy „*nótáskedvű tördemici költőlegény*” jóvoltából énekeltek először a „*Wekerle hozta törvénybe...*” kezdetű dalt. Kiss 1963.

³⁷ Vikár Béla a belügyminiszter felkérésére írott egészségügyi felvilágosító ponyvájáért az 1890-es években 1400 forintot kapott. (r. m.) 1931: 282.

szerzőjét is.³⁸A füzetes kottagyűjtemény tanulsága szerint az első két dal szövegének aszerzője „Kamó” (*Visszajött a fecskemadár..., Megmondta régen Wekerle...*), a harmadik dalé Zoltán Vilmos (*Melyik szebb a rózsá-e vagy lilium?*), a negyediké pedig Pósa Lajos volt (*Fehér rózsá, piros rózsá...*). Becenevén Kamóként emlegették a jogi végzettségű író és újságíró, Kemechey Jenőt (1862–1905), aki a *Szegedi Híradó*, később a *Budapesti Hírlap* országgyűlési tudósítója volt. A Wekerle-nóták szerzői között tehát Kemecheyben tisztelhetjük a legtöbb variánsban létező *Megmondta régen Wekerle...* kezdetű dal szerzőjét.³⁹

A liberális sajtó szívesen adott hírt a Wekerle nóták megjelenéséről, a dalok azonban nem csak pozitív fogadtatásban részesültek. A katolikus társadalmi és irodalmi folyóirat, a *Magyar Szemle Szabadelvű népköltészet* címmel cikksorozatot közölt, Dankót és a Wekerle-nótákat élesen bírálva. A kritika ismeretlen szerzője a dalok kapcsán a valódi népköltészettel szembe állítva, annak megoltalmazása érdekében „a népköltészetbe csempészett liberális dugárura” kívánt rámutatni és azt is leszögezte, hogy a Wekerle-nóták sohasem válnak Magyarországon közkedveltté.⁴⁰ Ennek ellenére Dankó dalait országszerte énekelték, a korabeli sajtóbeszámolók és a 20. századi folklórgyűjtések alapján a *Wekerle hozta törvénybe...* kezdetű dal egyike volt Dankó legnépszerűbb és legismertebb alkotásának.⁴¹

A *Wekerle nóták* népszerűsége más, hasonló tematikájú populáris kiadványok megjelentetésére is ösztönzőleg hatott. A mezőtúri Gyikó-nyomda 1895-ben megjelent, dalokat tartalmazó kiadványa nem csak címében, de repertoárjában is Dankó Wekerle-dalait idézte. A Nagy Károly neve alatt publikált ponyvafüzet részben vagy egészben kompiláció. A *Legujabb Wekerle nóták és a polgári házasság dalai* című kiadványban kilenc, részben már ismert dal szövege és a következő címlapvers olvasható:

³⁸ Csongor 1997. Dankó Pista dalszövegeinek folklorisztikai értékeléséhez lásd Voigt Vilmos témafelvetését: Voigt 2011.

³⁹ Tömörkény a fiatalon elhunyt író társak között említette Kemecheyt „Nem érték el az ötvenet. így járt Kemechey Jenő is, köznyelven Kamó, aki mindig olyan takaros volt, mintha akkor vették volna ki a skatulyából.” Tömörkény 1914:3. (Kiemelés D. M.)

⁴⁰ (-) 1894a: 386, 398. Az itt közölt kritikus gondolatok a vidéki sajtóban is visszaköszönnek, a liberalizmus muzsikusaként, a miniszterelnök által felkarolt *liberális cigányként* beállított Dankó személyét sem kímélve: (-) 1894b

⁴¹ A dal általános ismeretére és szövegének folklorizálódására a 20. századból az említettekén kívül is számos közvetett bizonyíték áll rendelkezésre. Az 1925-ös budapesti törvényhatósági választásról szóló híradásban például a tudósító megemlíti, hogy egy kapatosan érkező szavazópolgár ezt a dalt énekelte N. N. 1925, az 1930-as években a dal szövegét egy irodalmi novella a diákközlő részeként idézi Kerecsényi 1935. A dal aktualizálására a zsidótörvények elfogadása is új alkalmat kínált. A 20. század második felének folklórgyűjtéseiben való előfordulására (borsodi munkásfolklór, palóc lakodalmi költészet) fentebb már utaltam.

*„Abczug ultramontán ármány!
Győzött a Wekerle kormány
Bukott a trotlli-párt négygyel,
Polgári házasság éljen!”⁴²*

A hat krajcárért árult nyolc oldalas dalgyűjteményben a *Polgári házasság legujabb dalai* összegfoglaló cím után következő első dal a vegyes párok sokszor tematizált társadalmi konfliktusát jeleníti meg, ami szerint egy zsidó lány és egy magyar fiú az egyház szerint nem lehetnek egymáséi, de Wekerle Sándor kormánya és a polgári házasság intézménye mindezt hatékonyan képes kezelni. A dal nótajelzést is tartalmaz, eszerint a „*Szállj ide, szállj oda...*”-dallamára kellett a szöveget énekelni:

*„Szép zsidó kisasszony oly szomorú,
Ugy bántja a szivét valami bú,
Sirdogál, ridogál keservesen,
Nem lehet az enyém szép kedvesem!*

*A magyar legény is hej bánatos,
Bújában hajnalig elmulatoz.
Felsőhajt, felkurjant sokszor szegény:
»Hej zsidó lány te sem lehetsz enyém!«*

*Ne búsulj zsidó lány, magyar legény
Éledjen szivetekben a remény,
A bánat hej, ezért ne verjen le,
Segített e bajon már Wekerle!*

*Nem a nagy szakállu öreg rabbi
Fog ez'tán titeket összeadni,
Hanem a jegyző, vagy a szolgabíró,
Polgári házasság, oh de mi jó!*

*A papok ebben már nem gátolnak,
Egymásé lehettek ma, vagy holnap.
Türelem addig is szép galambom,
Wekerle ez'tán is győz, ha mondom.*

*Szeretlek édesem nem tagadom,
Száz csókot egyfolytába megadom.
Összead jövőre szolgabíró,
Polgári házasság, oh de mi jó!”⁴³*

⁴² Nagy K. 1895a: [1.] Az 1894. június 21-én tartott főrendiházi szavazás során 128-an nyilatkoztak a törvényjavaslat mellett és 124-en ellene. Rác 1972: 67.

⁴³ Nagy K. 1895a: [2.]

A kiadvány ezután következő lapjain hat szerelmi dal szövege olvasható az új törvényre való közvetlen utalás nélkül,⁴⁴ végezetül *Wekerle-nóták* cím alatt Dankó Pista korábban már megjelent, népszerű dalai közül a *Visszajött a fecskemadár* és a *Megmondotta régen Wekerle* kezdetű dalok szerepelnek, a szerző nevének feltüntetése nélkül.

Összegzés helyett

A mindennapokat befolyásoló hivatalos, állami jogszabályok médiatörténeti megközelítésben való, a populáris nyomtatványok felőli olvasata a jogtörténet, az irodalomtörténet és a szövegfolklorisztika számára is tanulságokkal szolgálhat. A dolgozat középpontjában a 19. század végén a liberális törvénykezés és a politikai propaganda jegyében született populáris olvasmányoknak egy kisebb, jól körülhatárolható, ám mindezidáig feltáratlan csoportja került. Az 1894. évi 31. törvénycikkkel bevezetett kötelező polgári házasság intézményének, valamint a liberális egyházpolitikai reformtörekvéseknek a népszerűsítését szolgáló különböző, ismeretterjesztő és szórakoztató műfajokat képviselő (pl. dal, mese, vőfélyszöveg, törvénytárgybeszéd) füzetes ponyvakiadványok teljesskörű bemutatása szétfeszítené e dolgozat kereteit. Jelen írás csupán arra vállalkozott, hogy néhány ilyen nyomtatvány szöveganyagának felmutatása, illetve keletkezésük és folklorizálódásuk folyamatának ismertetése segítségével bepillantást nyújtson a közköltészeti kutatásoknak ezen elhanyagolt, ám annál több meglepetést tartogató területére.

Irodalomjegyzék

BAKÓ Ferenc

1987 *Palócföldi lakodalom*. Budapest: Gondolat.

BALATONYI Judit

2017 *A gyimesi lakodalmak. Közös kultúra és különböző identitások?* (Valásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából 5) Budapest: Balassi Kiadó.

CSONGOR Győző

1997 *Hulló levél, sárga levél... Regényes emlékezés egy magyar dalköltőre*. Szeged: Dankó Pista Emlékéért Alapítvány.

⁴⁴ *Kis angyalom mért vagy olyan szomorú; Minek is van szerelem; Hallod-e rózsám Katika; Volt nekem egy szép szeretőm; Még azt mondja; Messze földre...* Nagy 1895a: [3–7.] Az ún. Katika-dal Dankó Pista ismert szerzeménye volt.

DANKÓ Pista

- [1894] *Wekerle nóták. 4 eredeti magyar dal.* Zenéjét szerző Dankó Pista. Pécs: Valentin Károly (Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár, Szeged jelzetek: ZE 671 és ZE 2365)

DÉGH Linda

- 1952 *A szabadságharc népköltészete.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
1994 *American Folklore and the Mass Media.* Indiana: Indiana University Press.

DOMOKOS Mariann

- 2021a *Kolerás világ vagy a Bacillus koma szomorú és igaz története. Vikár Béla népoktató ponyvája a 19. század végén.* (Közlésre elfogadott kézirat).
2021b *Vikár Béla, a legifjabb Tatár Péter. Populáris egészség-felvilágosító nyomtatványok a 19. századi kolerajárványok idején.* (Közlésre elfogadott kézirat).

FLÓRIS Benő

- 1895 *Az 1895. évi október hó 1-én életbe léptetett polgári házasság kívánata szerént mondandó Násznagyi és Vőfényi beszédek és versek. A nép számára készítette: Flóris Benő.* Tata: Engländer (OSZK Pny 1522).

GÁRDONYI József

- 1938 *Wekerle Sándor és Dankó Pista.* In uó: *Dankó Pista. Gárdonyi hegedűse.* 127–129. Budapest: Dante Könyvkiadó (Második kiadás.)

GYÖRGYI Erzsébet (szerk.)

- 2001 *Lakodalmi szokások. Mátkaság, menyegző.* (Jelenlévő múlt) Budapest: Planétás.

GROSSCHMID Béni

- 1908 *A Házasságjogi törvény (1894. évi XXXI. t-cz.). I–II.* Budapest: Politzer.

HERGER Csabáné

- 2010 *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században.* (Habsburg történeti monográfiák 10) Budapest: ÚMK.

KIBÉDI DOMOKOS Ferencz

- 1895, 1899 *A polgári házasságról szóló história, hozzáadott versekkel ellátva.* Szerkeszti és kiadja Kibédi Domokos Ferencz. Ára 5 krajczár. Marosvásárhelytt: Adi Árpád (OSZK Pny 6636 és Pny 2320)

KISS Máté

- 1963 *Mári néni balladája.* *Napló* 1963. október 18. 19:244. 3.

KERECSÉNYI Antal

- 1935 *Betti.* *Budapesti Hírlap* 55:55. 4.

LANDGRAF Ildikó

- 2017 Nemzeti érzés és királyhűség. 1848–1849 hőseinek és az uralkodócsalád tagjainak megjelenése a *Vasárnapi Ujság* lapjain szövegfolklorista szemmel. In Klestenitz Tibor–Paál Vince (szerk.): *A véleményesajtótól a tömegsajtóig. Fejezetek a magyar újságírás történetéből.* (Médiatudományi Könyvek) 39–57. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- 2020 Régi nyomokon és új utakon. Hagyománykövetés és újszerűség Vikár Béla folklórgyűjtéseiben és szövegközléseiben. In Szakál Anna – Tekei Erika (szerk.): *„Tenger fenekéről gyöngyszemeket szednék” Tanulmányok Olosz Katalin tiszteletére.* 157–171. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

MAGYAR Zoltán

- 2018 *A magyar történeti mondák katalógusa I–XII.* Budapest: Kairosz.

MIKOS Éva

- 2010 *Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században.* Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete–PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék–L' Harmattan.

NAGY Janka Teodóra

- 2001 A nőrablástól a házasságkötésig. Házassági jog és jogi néphagyomány In Györgyi Erzsébet (szerk.) *Lakodalmi szokások. Mátkaság, menyegző.* (Jelenlévő múlt) 49–53. Budapest: Planétás.

NAGY Károly

- 1895a *Legujabb Wekerle nóták és a polgári házasság dalai.* Mező Túr: Gyikó K. könyvnyomdája. (OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár Pny 2047)
- 1895b *A polgári házasság megszentelése.* Irta Nagy Károly Mező-túr: Gyikó K. (OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár Pny 2049)

NAGY Lajos

- 1894 *A polgári házasság ismertetése az értelmes magyar nép számára.* Írta Nagy Lajos konyári ev. ref. lelkész. Budapest: Hornyánszky Viktor (Második, átdolgozott kiadás) (OSZK Kny C 15. 432)

NAGY Sándor

- 2018 *„Engesztelhetetlen gyűlölet” Válás Budapesten (1850–1914).* Budapest: Budapest Főváros Levéltára.

NEMCSIK Pál

- 1975 *Az Ózd-vidéki munkásság dalai.* Budapest: Zeneműkiadó.

N. N.

- 1894 Wekerle-nóta. *A Hét* 1894. június 17. 5:24. 380.
- 1895a Az első polgári házasság Budapesten. *Vasárnapi Ujság* 42:40. 660.
- 1895b Az állami anyakönyv első napja. *Pesti Hírlap* 17:270. 6–7.
- 1925 A fővárosi választás *Budapesti Hírlap* 45:115. 5.

NOVÁK László–UJVÁRY Zoltán (szerk.)

1983 *Lakodalom.* (Folklor és etnográfia 9) Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék.
(R. M.)

1931 Négyszemközt Vikár Bélával, a magyar Mezzofantival. *Literatura* 6:1.
277–282.

RÁCZ Lajos

1972 *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon.*
(Jogtörténeti értekezések 4) Budapest: ELTE Magyar Jogtörténeti Tan-
székének kiadványai.

SCHENDA, Rudolf

1988³ *Volk ohne Buch. Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe*
1770–1910. Frankfurt: Vittorio Klostermann.

SZINNYEI József

1914 *Magyar írók élete és munkái* 14. köt. 1217–1218. Budapest, Hor-
nyánszky.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1944 *Mártély népi jogélete.* (Régi magyar jog. Jogtörténeti és népi jogi tanul-
mányok 1) Kolozsvár: Nagy Jenő könyvnyomdája.

1981 *Magyar jogi népszokások.* (Társadalomtudományi könyvtár) Budapest:
Gondolat.

2003 *Magyar jogi népszokások.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

TERBÓCS Attila (szerk.)

1999 *Vikár Béla-bibliográfia.* (Budapesti Finnugor Füzetek 13). Budapest:
ELTE Finnugor Tanszék.

TÓTH Arnold

2015 *Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. században.* (Officina Musei 22) Mis-
kolc: Herman Ottó Múzeum.

TÖMÖRKÉNY István

1914 Régi világ. *Magyarország.* 21:171. 1–3.

VIKÁR Béla

[1893?] *Az arany ember vagy a rongyos bankó. Homicskó rajzaival és az új pénzek*
hiteles lenyomatával. Budapest: Élet.

[1898] *Árpád és Habsburg vagy A király kegyelete. Ünnepi költemény a multról*
és a jelenről. A magyar nép számára. Kimnach László rajzaival. Buda-
pest: Franklin.

[VIKÁR Béla] Legifj. Tatár Péter

[1892] *Kolerás világ vagy a Bacillus koma szomorú és igaz története. A magyar*
nép számára ékes versekbe foglalta legifj. Tatár Péter. Budapest: [k. n.]

VOIGT Vilmos

2011 Dankó Pista „dalainak” szövegei *Honismeret* 39:3. 27–32.

(-.)

1894a Szabadelvű népköltészet I–III. *Magyar Szemle* 6:33–35. 386, 398, 410.

1894b Szabadelvű népköltészet. *Pécsi Közlöny* 2:103. 1–2.